

WSPÓŁCZESNE PRZESTRZENIE DZIEDZIŃCÓW KLASZTORNYCH I ICH INNOWACYJNE ROZWIĄZANIA

Krystyna Pudelska, Anna Mirosław

Institut Roślin Ozdobnych i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
Institute of Ornamental Plants and Landscape Architecture, University of Life Science In Lublin

Streszczenie. Dziedziniec klasztorny był najważniejszym miejscem konwentu, miejscem ciszy i spokoju, gdzie łączył się świat duchowy z ziemskim. Było to „serce klasztoru”. Czy dzisiaj można odnaleźć wirydarze o tradycyjnym charakterze? – „ogród zamknięty” przeznaczony dla zakonników i niedostępny dla ludzi z zewnątrz. Na terenie Polski, zwłaszcza po drugiej wojnie światowej wiele zespołów klasztornych zmieniło zarówno swoje pierwotne przeznaczenie, jak i sposób użytkowania. Ale spotyka się takie, które pozostają w rękach zakonników, zachowując dawną lub w niewielkim stopniu zmienioną formę przestrzenną. Są i takie, których współczesne wykorzystanie jest całkowicie zmienione w stosunku do pierwotnego. W pracy przedstawiono przykłady przeobrażeń zabytkowych dziedzińców, czasami inspirowanych średniowiecznymi regułami zakonnymi.

Słowa kluczowe: klasztory, wirydarz, nowoczesne rozwiązania

Założenia klasztorne są nieodłącznym elementem kultury europejskiej. Swoją historią sięgają okresu średniowiecza. Od tamtej pory ich funkcja i wygląd, oparty na zasadzie geometrycznego podziału, pozostawały prawie niezmiennie przez kolejne wieki. Począwszy od XVIII w., klasztorne ogrody przybierały coraz bogatszą formę. Poprzez XIX i XX w. ich rola stopniowo malała, co doprowadziło do postępującej degradacji części obiektów oraz zmiany funkcji, którą pełniły.

W przypadku dziedzińców czy ogrodów rzadko kiedy zachowany jest ich pierwotny wygląd. Ma to związek nie tylko z brakiem materiałów źródłowych, ale również z częstymi przebudowami lub ze zniszczeniami dotyczącymi poszczególne fundacje zakonne. Innym zjawiskiem obejmującym współczesne założenia jest postępująca sekularyzacja, która wymusza ich przekształcenia i adaptację do nowych potrzeb. Zostawia to pole do wprowadzania w przestrzeń murów klasztornych nowych rozwiązań w sposobie ich zagospodarowania.

ROZWÓJ FORMY DZIEDZIŃCA KLASZTORNEGO

Pierwsze założenia klasztorne, które pojawiły się w Polsce, ściśle wiązały się z działalnością zakonów benedyktynów, cystersów oraz kartuzów. To właśnie zakonnicy narzucali zasady określające miejsce lokalizacji nowego zgromadzenia oraz sposób jego rozplanowania. Zarówno w regule cenobistycznej, jak i eremickiej stale powtarzającym się elementem był dziedziniec, otoczony krążkami klasztorowymi i nawą boczną kościoła (klasztory cenobijne) lub zamknięty z trzech stron pustelniami zakonników (klasztory eremickie). Każdy z nich odznaczał się regularnym planem w postaci kwadratu lub prostokąta. Poprzez otaczające go krążki był mocno związany z architekturą budynków. Podobnie, jak inne przestrzenie klasztorne jego podział opierał się na zasadzie *ad quadratum*. Ścieżki, biegnące po obwodzie wirydarza i często wzdłuż osi geometrycznych, były ważnym elementem kompozycji. Wyznaczały cztery kwatery. Centralne miejsce – środek dziedzińca podkreślała studnia, fontanna lub drzewo. Woda – symbolizowała jednocześnie nowe życie oraz rzekę wypływającą z biblijnego Raju¹. W obrębie kwater wirydarza sadzono różne gatunki roślin. Szczególnie cenione były te, które nawiązywały do symboliki chrześcijańskiej, np. zimozielony bukszpan i bluszcz oznaczające życie wieczne i nieśmiertelność, fiołek prezentujący pokorę Maryi czy lilia symbolizująca jej niepokalane poczęcie. W kwaterach mogły rosnąć krzewy róż, goździki, konwalie czy liczne zioła². Dzięki roślinom wirydarz stawał się bardziej ozdobny i sprzyjał wypoczynkowi oraz kontemplacji zakonników.

Przez lata kompozycja dziedzińców klasztornych nie uległa radykalnym zmianom. Opierała się na regule klasztornej ustalonej w średniowieczu. Kolejne epoki wzbogaciły ją o kwatery obsadzone strzyżonym żywopłotem lub drzewami³. Niekiedy wprowadzano elementy takie jak grotty czy kaskady. XVII i XVIII w. przyniósł bardziej skomplikowane motywy zdobnicze. W większych wirydarzach można było odnaleźć rzeźby o alegorycznym charakterze, bindaże, a nawet altany.

NOWE ROZWIĄZANIA WIRYDARZY

Tradycyjny wygląd wirydarzy najczęściej podtrzymany jest w założeniach klasztornych będących w posiadaniu zakonników lub w tych, które przeszły na własność diecezji lub parafii rzymskokatolickich. Obiekty te utrzymują typowy

¹ A. Majdecka-Strzeżek, 2003. *Zieleń obiektów sakralnych w Polsce – tradycja i współczesność. Seminarium naukowe „Ogrody przyświątynne i klasztorne – rekonstrukcja, rewitalizacja, pielęgnacja”*. Wrocław, 18 VI 2003.

² K. Pudelska, 2006. *Wirydarz – klasztorny ogród ozdobny*, Zesz. Probl. Post. Nauk Roln., Warszawa, z. 510, s. 523–530.

³ L. Majdecki, 2010. *Historia ogrodów*, t. 1, *Od starożytności po barok*, PWN, Warszawa, s. 225.

geometryczny podział przestrzeni, jak również elementy związane z tradycją chrześcijańską.

Przykładem klasycznego dziedzińca jest wirydarz w zespole katedralnym w Kamieniu Pomorskim (ryc. 1). Jest jedynym tego typu założeniem w Polsce. Zachował się on w prawie niezmienionej formie do dnia dzisiejszego. W XIV w. do nawy bocznej katedry dobudowano krużganki, które służyły jako miejsce procesji, nabożeństw oraz publicznych pokut. Po II wojnie światowej dzięki staraniom profesora Gerarda Ciołka zachowano dawny układ ścieżek tego wnętrza. Przecinające się pod kątem prostym wyznaczają środek niewielkiego placu – dawniej miejsce studni, dzisiaj kamiennej chrzcielnicy. Przestrzeń po wyburzonym południowym krużganku zostało wyłożone brukiem ceglany, aby zachować pierwotny plan dziedzińca. Kwatery wypełnione są roślinnością. Rośnie tu okazały 350-letni dąb, 500-letni żywotnik oraz wiekowy ostrokrzew kolczasty (uznane za pomniki przyrody)⁴. Sposób zagospodarowania kwater wirydarza wyraźnie odzwierciedla średniowieczną tradycję zakonną.

Ryc. 1. Katedra św. Jana Chrzciciela w Kamieniu Pomorskim źródło: [http. 1](http://)

Fig. 1. Cathedral of St. John the Baptist in Kamień Pomorski, reference [http. 1](http://)

Podobny, geometryczny podział dziedzińca odnajdujemy w największym wirydarzu klasztornym oo. Dominikanów w Lublinie (ryc. 2). Rekonstrukcję dawnego ogrodu wewnętrznego wyznacza wzór kamiennej posadzki, gdzie można odnaleźć bieg ścieżek, regularne kwatery z roślinnością (*Acer platanoides* ‘Glo-

⁴ R. Kostynowicz, G. Chmarzyński, 1991. *Katedra św. Jana Chrzciciela w Kamieniu Pomorskim*, Art.-Print, Kamień Pomorski.

busom' i *Cotoneaster* sp.) i centralny plac z herbem zakonu. Ten średniowieczny wirydarz dostosowano do nowego programu użytkowego zakonników – udostępnianie wnętrza klasztornej lokalnej społeczności.

Ryc. 2. Klasztor oo. Dominikanów w Lublinie (fot. A. Mirosław 2012)

Fig. 2. Dominican Monastery in Lublin (phot. A. Mirosław 2012)

Dawny charakter dziedzińca utrzymuje również wirydarz lubelskiego klasztoru pobrygidkowskiego. Cały obiekt powstał w XV w. i od tego czasu nie uległ znaczącym przemianom formy. Obecnie część budynków klasztornych zajmują ss. Urszulanki, które opiekują się zabytkiem oraz Wydział Psychologii i Pedagogiki UMCS. Wewnętrzny wirydarz stanowi łącznik pomiędzy obszarem zakonnym i świeckim. Jest wnętrzem z dwiema symetrycznie położonymi względem geometrycznej osi dziedzińca kwaterami wypełnionymi murawą, grupami krzewów i drzew (*Fraxinus excelsior* L., *Thuja occidentalis* L., *Taxus baccata* L., *Philadelphus coronarius* L., *Buxus sempervirens* L.). Pozostaje dostępny dla mieszkańców miasta, ale nie pełni swej dawnej funkcji – miejsca ciszy, spokoju, kontemplacji (ryc. 3). Tę rolę sprawują położone w obrębie założenia klasztornej ogrody użytkowe.

Podobną lokalizację, w centrum dużej aglomeracji, ma klasztor Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego w Paryżu wybudowany w XVII w. W tym przy zakonnym ogrodzie od wieków uprawiano rośliny warzywne, krzewy i drzewa owocowe, hodowano także zwierzęta. Od roku 1978 część terenu ogrodów użytkowych przejęło miasto, w celu utworzenia niewielkiego parku. Obecnie ten fragment przylegający do konwentu pełni funkcję publiczną. Jest ogólnie dostępny,

ale tak jak dawniej zachował charakter ogrodów klasztornych z tradycyjnym podziałem na kwatery, w których obok drzew owocowych – jabłonie, grusze, morele, leszczyna, a także winorośl – co roku sadzone są różnorodne gatunki roślin ozdobnych i warzywnych: np. pomidory, fasola, bakłażan, groch, kapusta, kukurydza, rośliny przyprawowe. Niektóre z kwater pozostawiono w formie trawnika przeznaczonego do wypoczynku odwiedzających (ryc. 4).

Ryc. 3. Wirydarz w zespole pobrygidzkowskim (fot. A Karwat 2008)

Fig. 3. Cloister of a former Bridgettine nunnery (phot. A Karwat 2008)

Ryc. 4. Ogród przy klasztorze Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego (fot. E. Myślicka 2010)

Fig. 4. Garden by the Daughters of Charity monastery (phot. E. Myślicka 2010)

Obok roślin powtarzającymi się elementami w nowych układach wirydarzy są studnie i fontanny. Często prezentują nowoczesną formę. W dziedzińcach, które służą jako miejsce zgromadzeń wiernych, wprowadzane są krzyże, będące ważnym składnikiem życia religijnego wiernych (klasztor ss. Urszulanek w Sieradzu; ryc. 5) lub rzeźby przedstawiające patronów klasztornych kościołów lub świętych, szczególnie związanych z danym miejscem, np. rzeźba przedstawiająca śmierć św. Benedykta na dziedzińcu wejściowym w klasztorze na Monte Cassino (ryc. 6).

Ryc. 5. Krzyż na dziedzińcu klasztoru ss. Urszulanek w Sieradzu, źródło: <http. 2>

Fig. 5. A cross at cloister of Ursuline Convent in Sieradz, reference <http. 2>

Ryc. 6. Rzeźba św. Bernarda na dziedzińcu klasztoru na wzgórzu Monte Cassino, źródło: <http. 3>

Fig. 6. The sculpture of St. Dominic at the entrance cloister of Monte Cassino monastery, reference <http. 3>

Założenia klasztorne, które straciły religijne znaczenie i zostały obdarzone nową funkcją, zmieniają swą kompozycję, dostosowując ją do potrzeb użytkowników. Często forma wirydarza odbiega całkowicie od tradycyjnego wyglądu i nabiera nowoczesnego kształtu.

Taką stylistykę przyjęto przy rewitalizacji założenia Kruisheren w Maastricht (Niemcy) wybudowanego w XV w., siedziby Zakonu Kanoników Świętego Krzyża. Od wieku XIX do czasów współczesnych budowla stanowiła kolejno arsenał, szpital, a następnie magazyn. Od lat 80. ub. wieku do roku 2005 obiekt nie był użytkowany, co wpłynęło na pogorszenie jego stanu zachowania. Obecnie, po adaptacji wewnątrz, dawny klasztor pełni funkcję stylowego hotelu. Struktury zabytku pozostały niezmiennie⁵. Centralne miejsce – „serce zakonu” – zostało zagospodarowane w nowoczesny sposób. Na miejscu dawnych kwater pojawiają się śmiałe formy siedzisk i efektowne oświetlenie. Potrzeby współczesnego programu użytkowego narzucają nowe rozwiązania. Wirydarz zamknięty historyczną zabudową staje się awangardową przestrzenią (ryc. 7).

Ryc. 7. Wirydarz dawnego założenia Kruisheren w Maastricht, źródło: [http. 4](http://4)

Fig. 7. Cloister of former monastery in Maastricht, reference [http. 4](http://4)

W niektórych założeniach inspiracją pozostają średniowieczne reguły zakonne. W nowych rozwiązaniach dziedziców nawiązuje się do dawnych schematów komponowania przestrzeni. Takim przykładem może być wirydarz klasztoru bernardynów we Wrocławiu, w którym obecnie ma swą siedzibę Muzeum Architektury. Klasztor wybudowany w wieku XV, a w XVI zamieniono na szpital

⁵ D. Kuśnierz-Krupa, M. Krupa, 2008. *Nowe życie średniowiecznych kościołów w Maastricht*, Wiad. Konserwatorskie, nr 24, s. 103–106.

Ryc. 8. Dziedziniec zespołu pobernardyńskiego we Wrocławiu, źródło: <http. 5>

Fig. 8. Cloister of former Bernardine monastery in Wrocław, reference <http. 5>

miejski. Podczas II wojny światowej zespół kościelno-klasztorny uległ zniszczeniu. W trakcie odbudowy obiektu pobernardyńskiego, przy zachowaniu stylistyki gotyku, przystosowano go do potrzeb muzealnych. Dziedziniec zgodnie z tradycją zakonną zachowuje cztery regularne kwatery obwiedzione obwódką bukszpanową, wewnątrz których rosną gatunki cienioznośne, a na pergolach wokół placu róże – rośliny rajskiego ogrodu, symbolizujące mękę Pańską i mistyczne odrodzenie oraz niewinność i czystość Najświętszej Marii Panny. Bukszpanowy żywopłot podkreśla również bieg ścieżki prowadzonej po obwodzie wirydarza, wzdłuż krużganków. Na środku wewnętrznego ogrodu klasztornego zamiast wody pojawia się, usytuowana na postumencie, XIX-wieczna rzeźba. W tej przestrzeni charakterystyczna struktura przestrzenno-funkcjonalna dziedzińca pozostaje zachowana, ale element niezwiązany z tradycją chrześcijańską – rzeźba, świadczy o nowej funkcji dawnego klasztoru (ryc. 8).

PODSUMOWANIE

Zachowanie zabytku w niezmienionej formie jest dzisiaj priorytetem. Często jednak zagospodarowanie klasztorów wraz z ich dziedzińcami uwarunkowane jest sposobem ich wykorzystania. Wiele założeń utrzymało funkcje sakralne, dzięki czemu dziedzińce odzwierciedlają geometryczny podział zaczerpnięty ze średniowiecza. Inne w wyniku przekształceń lub zmiany funkcji uzyskały wy-

gląd odbiegający znacząco od tradycyjnego. Niezależnie od formy, jaką przyjmują współczesne dziedzińce klasztorne oraz stopnia przemiany pierwotnego układu, dziedzińce niezmiennie utrzymują swój szczególny charakter, w którym można wciąż dostrzec i kontemplować porządek boskiego świata.

PIŚMIENICTWO

- Kostynowicz R., Chmarzyński G., 1991. *Katedra św. Jana Chrzciciela w Kamieniu Pomorskim*, Art.-Print, Kamień Pomorski.
- Kuśnierz-Krupa D., Krupa M., 2008. *Nowe życie średniowiecznych kościołów w Maastricht*, Wiad. Konserwatorskie, nr 24, s. 103–106.
- Majdecka-Strzeżek A., 2003. *Zieleń obiektów sakralnych w Polsce – tradycja i współczesność. Seminarium naukowe „Ogrody przyświątynne i klasztorne – rekonstrukcja, rewaloryzacja, pielęgnacja”*. Wrocław, 18 VI 2003, s. 97–101.
- Majdecki L., 2010. *Historia ogrodów*, t. 1, *Od starożytności po barok*, PWN, Warszawa.
- Pudelska K., 2006. *Wirydarz – klasztorny ogród ozdobny*, Zesz. Probl. Post. Nauk Roln., Warszawa, z. 510, s. 523–530.

Internet:

1. <http://www.garnet.pl/nadia77/6578005/klasztorny-wirydarz>
2. http://www.historiasztuki.com.pl/022_OGRODY_02_SRED.html
3. <http://www.oocities.org/rmackall/Italy/Cassino.html>
4. <http://www.chateauhotels.nl/default.aspx?sc=7>
5. <http://www.ogrodowisko.pl/watek/177-ogrody-historyczne-we-wroclawiu>

CONTEMPORARY MONASTIC CLOISTERS AND ITS MODERN DESIGN

Abstract. Monastic cloister was the most important part of the convent, a place of peace and tranquillity. It was “the heart of monastery”. Can traditional cloisters be found nowadays? – “closed gardens” only for monks and inaccessible for others. In Poland, after Second World War the use of a great number of monastic complexes was changed. Today there are still many monasteries that belong to monks where traditional character of space is preserved and some complexes that have been radically changed. This paper presents examples of contemporary character of selected cloisters.

Key words: monasteries, cloister, contemporary design